

УДК: 330

DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-14>

Оксана Михайлівна ГРУБЛЯК,

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра фінансів і кредиту,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000-0002-7198-9747

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЗМІН ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНИ

Стан та структура платіжного балансу держави є основним показником, що відображає зовнішньоекономічні відносини країни зі світовим господарством, є важливим об'єктом державного регулювання, впливає на стабільність фінансового ринку країни, валютного курсу національної валюти, рух капіталу і на всю економіку. Для аналізу сучасного стану платіжного балансу у статті досліджено як війна вплинула на стан платіжного балансу, рахунок поточних операцій та фінансовий рахунок. Війна з російською федерацією призвела до значного погіршення стану платіжного балансу. Насамперед різко погіршилось сальдо зовнішньої торгівлі. Ще стрімкіше збільшився вплив валюти за фінансовим рахунком платіжного балансу. Основними статтями платіжного балансу, за якими надходить валюта в Україну та які підтримують його стан є досить стійкі надходження від грошових переказів, оплати праці та значні обсяги гуманітарної та грантової допомоги від міжнародних партнерів. Політика НБУ щодо валютних обмежень на ринку та формування фіксованого обмінного курсу допомогли пом'якшити вплив війни на стан платіжного балансу та запобігли різкому знеціненню гривні під впливом психологічних чинників. Для мінімізації ризиків важливим є поновлення фінансової підтримки з боку МВФ у рамках нової програми фінансування для України.

Ключові слова: платіжний баланс, рахунок поточних операцій, фінансовий рахунок, сальдо платіжного балансу, фактори впливу.

Oksana HRUBLIAK

PhD (Economics), Associate Professor,
Department of Finance and Credit,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
ORCID ID: 0000-0002-7198-9747

MAIN VECTORS OF CHANGES IN PAYMENTS BALANCE OF UKRAINE

The state and structure of the state's balance of payments is the main indicator that reflects the country's foreign economic relations with the world economy, is an important object of state regulation, affects the stability of the country's financial market, the exchange rate of the national currency, the movement of capital and the entire economy. To analyze the current state of the balance of payments, the article examines how the war affected the state of the balance of payments, the current account and the financial account. During the analyzed period, changes in the balance of goods and services and the general trade balance are characterized by instability and sharp changes. After the outflow of financial capital in 2020, in 2021 the restoration of capital inflow began with the help of direct foreign investments in Ukraine and sale of debt securities abroad. The war with the Russian Federation led to a significant deterioration of the balance of payments, causing its deficit for the 3 quarters of 2022 at the level of 5,912 million dollars USA. First of all, the foreign trade balance deteriorated sharply. The outflow of currency on the financial account of the balance of payments increased even more rapidly. The main items of the balance of payments, which provide foreign currency to Ukraine and which support its condition, are fairly stable receipts from remittances, wages and significant amounts of humanitarian and grant aid from international partners. The policy of the NBU regarding currency restrictions on the market and the formation of a fixed exchange rate helped mitigate the impact of the war on the state of the balance of payments and prevented a sharp devaluation of the hryvnia under the influence of psychological factors. In order to minimize risks, it is important to renew financial support from the IMF within the framework of the new financing program for Ukraine. That program would certainly support the balance of payments, the hryvnia exchange rate, and international reserves, as well as contribute to the expansion of external financing.

Keywords: *balance of payments, current account, financial account, balance of payments, influencing factors.*

Постановка проблеми. Стан та структура платіжного балансу держави є основним показником, що відображає зовнішньоекономічні відносини країни зі світовим господарством та є важливим об'єктом державного регулювання. Стан платіжного балансу і, особливо, балансу товарів і послуг – це індикатори стану всієї національної економіки, а динаміка зміни його статей відображає тенденції економічного розвитку.

Платіжний баланс країни є також ключовим індикатором міжнародної економіки, оскільки він включає та дозволяє аналізувати взаємовідносини держави зі зовнішніми партнерами, відображає всі операції країни на міжнародному ринку за певний період часу, а відтак розробляти та реалізовувати відповідну макроекономічну політику держави.

Платіжний баланс країни є надзвичайно інформативним, дає можливість отримати цінну інформацію про обсяги реальних і фінансових потоків між даною країною та іншими країнами світу, характеризує роль держави як експортера чи імпортера на міжнародному ринку товарів, послуг і капіталу.

Стан платіжного балансу визначає динаміку золотовалютних резервів країни, впливає на вибір інструментів валютної політики та валютного регулювання, дає можливість прогнозувати тенденції на фінансовому ринку країни. За динамікою і обсягом прямих та портфельних інвестицій можна оцінити інвестиційний клімат в країні. Тому дослідження стану та структури платіжного балансу держави залишається актуальним і, особливо в умовах сьогодення, адже через воєнні дії на території нашої держави відбулись радикальні зміни валютно-фінансових потоків між резидентами та нерезидентами України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом, враховуючи тенденції розвитку економік світу, процесів глобалізації економічних систем та фінансових ринку, дослідження рівноваги платіжних балансів є все більш актуальними. Теоретичні та практичні аспекти принципів формування платіжного балансу України досліджували у своїх працях такі науковці, як: Анісімова О. [1], Боринець С. [3], Галицейська Ю. [6], Савченко Т. [2], Дзюблук О. [5], Козак Л., Федорук О. [7] та ін.

Варто зазначити, що в умовах сьогодення актуальним є дослідження впливу основних чинників, характеру їхнього впливу на стан платіжного балансу країни, а також причин виникнення дефіциту платіжних балансів.

Метою статті є дослідження впливу чинників на стан платіжного балансу України, характеристика його сучасного стану в Україні, оцінка особливостей регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Платіжний баланс країни є вартісним вираженням обсягів, структури, характеру економічних операцій країни на зовнішньому ринку; відображає співвідношення між сумою валютних надходжень, отриманих країною з-за кордону, та сумою здійснених валютних платежів за кордон протягом певного періоду часу. Тому стан платіжного балансу країни впливає на стабільність фінансового ринку країни, валютного курсу національної валюти, рух капіталу і, в результаті, на всю економіку.

Звичайно держава за допомогою різних методів намагається забезпечити рівновагу міжнародних розрахунків. При цьому ринковий механізм вирівнювання платіжного балансу діє вкрай слабо. Тому відновлення рівноваги платіжного балансу вимагає цілеспрямованих державних заходів та входить до основних цілей загальнодержавної економічної політики на ряду із забезпеченням економічного зростання, боротьбою з інфляцією та безробіттям.

Наявність позитивного чи негативного сальдо платіжного балансу свідчить про значні диспропорції в зовнішньоекономічному становищі держави. Такі системні диспропорції платіжного балансу можуть бути викликані структурними диспропорціями економіки в цілому; зміною рівня реальних доходів населення; зростанням державних витрат, пов'язаних з мілітаризацією економіки і військовими витратами; посиленням міжнародної торгової залежності; впливом валютно-фінансових факторів; торговельною дискримінацією окремих країн; надзвичайними обставинами: неврожаєм, стихійними лихами, катастрофами тощо.

Інструментами регулювання стану платіжного балансу можуть бути:

- політика дефляції – обмеження бюджетних видатків переважно на загальносуспільні цілі, «заморожування» цін та зростання заробітної плати;
- монетарна політика – зміна облікової ставки Національного банку України, кредитні обмеження, встановлення меж зростання грошової маси;
- девальвація, яка спрямована на стимулювання експорту і стримування імпорту товарів та послуг;

- валютне регулювання та валютні обмеження, які пов'язані з блокуванням валютної виручки експортерів, ліцензуванням зовнішньоекономічних операцій, продажем іноземної валюти імпортерам;
- фіскальна політика, що полягає у виділенні бюджетних дотацій експортерам, підвищенні/зменшенні імпортних зборів та мита на товари, квотування, запровадженні/відміні податку на проценти власникам-нерезидентам цінних паперів з метою сприяння надходженню капіталів у країну.

Для аналізу сучасного стану платіжного балансу дослідимо як війна вплинула на платіжний баланс та за рахунок чого вдається покрити його дефіцит.

Рахунок поточних операцій платіжного балансу охоплює операції, що включає торговельний баланс, баланс послуг, інвестиційні доходи та виплати і односторонні перекази.

Зовнішньоекономічна торгівля – основна форма інтеграції країни у світове господарство. Для забезпечення стабільного розвитку національної економіки необхідно дотримуватись оптимального співвідношення між обсягами експорту/імпорту товарів та послуг та недопускати негативного сальдо торговельного балансу.

Дослідження окремих рахунків торговельного балансу свідчать, що останніми роками торговельний баланс зводився з дефіцитом (рис. 1).

Як показує рис. 1, впродовж аналізованого періоду зміни балансу товарів та послуг, загального торговельного балансу відрізняються нестабільністю та різкими змінами. Значне зменшення негативного сальдо торговельного балансу у 2020 році було викликано змінами в обсягах міжнародної торгівлі: експорт товарів у 2020 році з України скоротився на 1,0 % і склав 45,1 млрд дол. США, а скорочення імпорту товарів було істотнішим, з 60,3 млрд дол. США у 2019 році до 51,9 млрд дол. США (темп скорочення склав 14 %). Тобто, варто відзначити, що зменшення негативного сальдо торговельного балансу у 2020 році відбулось не внаслідок підвищення конкурентоспроможності економіки, розвитку наукомістких галузей, а внаслідок падіння купівельної спроможності населення – бідності, що мінімізувало попит на імпорт загального призначення.

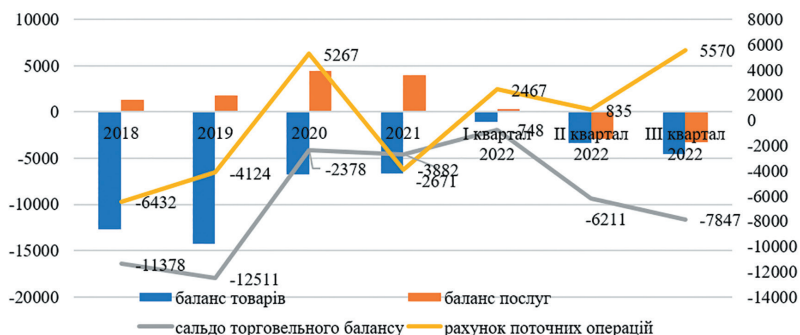


Рис. 1. Динаміка сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу України за 2018 – 2021 роки та три квартали 2022 року, млн дол. США

Джерело: складено автором на основі [8]

Позитивне сальдо балансу послуг відображає посилення ролі сектору послуг у національній економіці та підвищення його ролі у формуванні сальдо платіжного балансу країни. Профіцит балансу послуг стабільно забезпечують транспортні послуги, передусім трубопровідний транспорт, послуги в сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги.

У 2022 році російська військова інтервенція в Україні негативно вплинула на економічну ситуацію в країні. Зруйновані підприємства, транспортні і логістичні маршрути перевезень, погіршилися кредитні та інвестиційні рейтинги держави і приватних компаній. Крім того, втрачено портові потужності, зруйновано інфраструктуру на Сході країни, зменшено транзит газу, нафти, аміаку, зменшено експорт продукції металургії, хімічної промисловості, АПК, харчової промисловості, транспортних послуг, майже повністю зник експорт послуг, пов'язаних з подорожами. Все це негативно вплинуло на ефективність зовнішньоекономічної торговельної діяльності України та сальдо балансів товарів і послуг за II та III квартал 2022 року.

Сумарне сальдо рахунку поточних операцій демонструє за підсумками 2018 – 2022 років високу волатильність. Формування позитивного сальдо 2020 року було зумовлене значним зменшенням імпорту товарів та послуг, негативного сальдо у 2021 році –

значним збільшенням виплат доходів від інвестицій закордон (у 2020 році негативне сальдо доходів від інвестицій становило 8,6 млрд дол. США, а у 2021 році воно становило – 19,4 млрд дол. США). Крім того, попри закриття у 2020 році кордонів, грошові перекази залишилися на рівні 2019 року завдяки зростанню переказів зі США та Великобританії, що може бути пов'язано із оплатою праці за ІТ-послуги. А збільшення обсягів надходжень грошових переказів українців з-за кордону у 2021 році зумовлені відновленням економік країн-реципієнтів українських мігрантів, відкриттям кордонів на тлі пришвидшення темпів вакцинації.

Профіцит поточного рахунку платіжного балансу за три квартали 2022 року становив 8872 млн дол. США. Профіцит сформувався завдяки отриманню грантів, безповоротної фінансової допомоги від міжнародних партнерів, скороченню виплат за інвестиційними доходами попри значне збільшення негативного сальдо балансу торгівлі товарами та послугами, у тому числі через значні витрати громадян України, які перебувають за кордоном.

Фінансовий рахунок платіжного балансу відображає операції, у результаті яких здійснюється перехід прав власності на зовнішні фінансові активи та вимоги країни або виникнення та погашення зобов'язань між резидентами та нерезидентами за певний період (рис. 2).

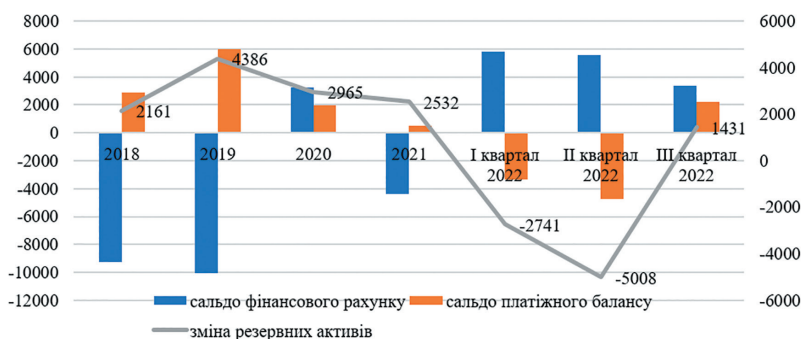


Рис. 2. Динаміка сальдо платіжного балансу України за 2018 – 2021 роки та три квартали 2022 року, млн дол. США

Джерело: складено автором на основі [8]

Додатне сальдо фінансового рахунку показує вплив фінансового капіталу з країни та дефіцит коштів. Після впливу фінансового капіталу у 2020 році, з яким зіткнулися всі країни «Emerging Markets», у 2021 році розпочалося відновлення припливу капіталу за допомогою прямих іноземних інвестицій в Україну та реалізації закордоном боргових цінних паперів. Ведення бойових дій на Сході країни та низка макроекономічних дисбалансів зумовили погіршення стану фінансового рахунку у 2022 році. У цілому за січень – листопад 2022 року чистий вплив коштів за фінансовим рахунком становив 11,9 млрд дол. США, за аналогічний період минулого року чистий приплив становив 2,9 млрд дол. США. Вагома фінансова підтримка України міжнародними партнерами після початку військового вторгнення російської федерації призвела до зміни структури припливу коштів за фінансовим рахунком та формування позитивного сальдо платіжного балансу у III кварталі 2022 року.

За 2018 – 2021 роки сальдо платіжного балансу було профіцитним. Найбільше додатне сальдо платіжного балансу склалось у 2019 році та було спричинене припливом фінансового капіталу. Профіцит сальдо зведеного платіжного балансу за III квартал 2022 року становив 2186 млн дол. США (за III квартал 2021 року – дефіцит становив 1633 млн дол. США).

Як показує рис. 2 позитивне сальдо платіжного балансу прямо вплинуло на збільшення міжнародних резервів країни. Міжнародні резервні активи країни можуть бути використані для прямого фінансування дефіциту платіжного балансу або для здійснення інтервенцій на валютному ринку.

Станом на кінець 2019 року обсяг міжнародних офіційних резервів становив 21,8 млрд дол. США, що забезпечує фінансування імпорту країни майбутнього періоду протягом 3,4 місяців. Абсолютне збільшення обсягу офіційних золотовалютних запасів України за 2020 рік склало 1421 млн дол. США та на 400 млн дол. США за 2021 рік. Тобто завдяки профіциту поточного рахунку та співпраці з міжнародними партнерами Україна досить успішно пройшла кризовий 2020 рік. У 2021 році зростання міжнародних офіційних резервів відбулося за рахунок, насамперед, надходжень від розподілу СПЗ. Станом на 01 грудня 2022 року обсяг міжнародних офіційних резервів становив 28,0 млрд дол. США.

Отже, суттєвий притік іноземної валюти за три квартали 2022 року спостерігався за такими статтями платіжного балансу:

- баланс оплати праці резидентів за роботу, виконану за межами України, на фоні сповільнення темпів виплат доходів від інвестицій (+10076 млн дол. США);
- баланс поточних трансфертів від нерезидентів (+17007 млн дол. США);
- отримання іноземних кредитів сектором державного управління (+7636 млн дол. США).

Водночас, хотілося б звернути увагу на поглиблення негативних тенденцій у зовнішній торгівлі України, насамперед товарами. Зокрема, негативне сальдо торгівлі товарами у III кварталі збільшилось до 4565 млн дол. США, з початку року – становило 9019 млн дол. США. Негативне сальдо торгівлі товарами і послугами, що за три квартали 2022 року вже перевищило 14806 млн дол. США, продовжує поглиблюватись, і тим самим створює значний тиск на обмінний курс гривні. Відкриття зернових коридорів з серпня 2022 року має покращити стан балансу торгівлі товарами і послугами.

Дефіцит сальдо фінансового рахунку за цей період склав 14,8 млрд дол. США. На його формування впливає значний відплив валюти за операціями приватного сектору, в основному за рахунок скорочення торгових кредитів та збільшення валюти поза банками.

За підсумками трьох кварталів 2022 року платіжний баланс України зведено з дефіцитом у розмірі 5912 млн дол. США. Дефіцит платіжного балансу було збалансовано за допомогою валютних інтервенцій НБУ і відповідного зменшення золотовалютних резервів.

Висновки та пропозиції. Отже, війна з російською федерацією призвела до значного погіршення стану платіжного балансу, спричинивши його дефіцит за три квартали 2022 року на рівні 5912 млн дол. США. Насамперед різко погіршилось сальдо зовнішньої торгівлі з 3882 млн дол. США у 2021 році до 14806 млн дол. США станом на кінець III кварталу 2022 року. Ще стрімкіше збільшився відплив валюти за фінансовим рахунком платіжного балансу, передусім за операціями приватного сектору. Основними статтями платіжного балансу, за якими надходить валюта в Україну та які підтримують його стан, є досить стійкі надходження від грошових

переказів, оплати праці та значні обсяги гуманітарної та грантової допомоги від міжнародних партнерів. Політика НБУ щодо валютних обмежень на ринку та формування фіксованого обмінного курсу допомогли пом'якшити вплив війни на стан платіжного балансу та запобігли різкому знеціненню гривні під впливом психологічних чинників. Для мінімізації ризиків важливим є поновлення фінансової підтримки з боку МВФ у рамках нової програми фінансування для України. Така програма безумовно підтримала б платіжний баланс, валютообмінний курс гривні та міжнародні резерви, а також сприяла б розширенню зовнішнього фінансування.

© **Грубляк О.М., 2023**

ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімова О.Ю. Коригування зовнішніх дисбалансів платіжного балансу (на прикладі розвинутих країн) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02. Київ, 2007. 228 с.
2. Савченко Т.Г. Вплив стану платіжного балансу та банківської системи на формування макроекономічної рівноваги / *Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика*: збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 травня 2010р., м. Суми): у 2-х томах. Суми: УАБС НБУ, 2010. Т.2. С. 156-158.
3. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підручник. 2-ге вид., перероб. й доп. К.: Знання, КОО, 1999. 305 с.
4. Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага в трансформаційних економіках: досвід України. Монографія. Львів: Каменяр, 2001. 495 с.
5. Дзюблук О.В. Валютна політика як фактор макроекономічної стабілізації. *Фінанси України*. № 11. 2016. С. 33-51.
6. Галіцейська Ю.М. Платіжний баланс України: аналіз сучасного стану. *Молодий вчений*. № 12 (76). 2019. С. 405-409.
7. Козак Л.С., Федорук О.В. Платіжний баланс як важливий інструмент узагальнюючої оцінки стану національної економіки. *Економіка та управління на транспорті*. 2016. Вип. 2. С. 71-84.
8. Платіжний баланс України (аналітична форма) за 2018–2022 роки. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/2022> (дата звернення: 13.01.2023).

REFERENCES

1. Anisimova O.Yu. (2007). *Adjustment of external balance of payments imbalances (on the example of developed countries)*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: [in Ukrainian].

2. Savchenko T.G. (2010). The influence of the state of the balance of payments and the banking system on the formation of macroeconomic equilibrium. *Mizhnarodna bankivska konkurentsii: teoriia i praktyka: materialy V Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* (pp. 156-158). Sumy: Astroprint [in Ukrainian].

3. Borynets S.Ya. (1999). *International monetary and financial relations*. Kyiv: Knowledge, KOO [in Ukrainian].

4. Shevchuk V. (2001). *Balance of payments and macroeconomic equilibrium in transformation economies: the experience of Ukraine*. Lviv: Kamenyar [in Ukrainian].

5. Dzyublyuk O.V. (2016). Currency policy as a factor of macroeconomic stabilization. *Finansy Ukrainy*, 11, 33-51 [in Ukrainian].

6. Galiceyska Yu.M. (2019). Ukraine's balance of payments: analysis of the current state. *Molodyi vchenyi*, 12 (76), 405-409 [in Ukrainian].

7. Kozak L.S., Fedoruk O.V. (2016). The balance of payments as an important tool for general assessment of the state of the national economy. *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*, 2, 71-84 [in Ukrainian].

8. *Platizhnyi balans Ukrainy (analytychna forma) za 2018 – 2022 roky* [Balance of payments of Ukraine (analytical form) for 2018-2022], Kyiv. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/2022> (in Ukrainian).

СТАТТЯ НАДІЙШЛА ДО РЕДАКЦІЇ 14.01.2023